

فقیه طیران و منظومه کردی شیخ صنعان*

م . ب . ردتکو

ترجمه از : عزیز آصفی

نام فقیه طیران شاعر غزل سرا و متفکر کرد ، در میان کُردان بسیار معروف است . آوازه‌ها و اشعار فراوانی به نام فقیه طیران وجود دارد . اشعار وی گذشته از آنکه زیبایی‌های ستایش آمیز طبیعت را توصیف می‌کند ، حاوی مطالب فلسفی نیز می‌باشد . در ابتدای امر ، اشعار شاعر با آثار دیگران آمیخته نشده بود ؛ بعدها ، چنانکه این امر در دنیای ادب بسیار اتفاق می‌افتد ، آثار شاعر به وسیله «ده‌نگ» که شاعران عامیانه و بدیهه سرای کُرد به شمار می‌روند ، شاخ و برگ داده شد و مورد تقلید و افزایش آنان قرار گرفت .

* این مقاله ترجمه مقدمه روسی کتاب «شیخ صنعان اثر فقیه طیران» است . چون آگاهی از مطالب مفیدی که در این مقدمه آمده پژوهندگان و جویندگان را سودمند می‌نماید ، چاپ ترجمه آن لازم تشخیص داده شد . مشخصات کتاب چنین است :

ناشر کتاب : آکادمی علوم اتحاد شوروی

سال انتشار کتاب : ۱۹۶۵ میلادی

متن کتاب : به خط فارسی

مقدمه و ترجمه متن کردی کتاب : به زبان روسی

۱- « ده‌نگ بیژ = dang-bež » به معنی آوازخوان می‌باشد . «ده‌نگ»

به معنی صدا و آواز و « بیژ » از مصدر « بیژتن = bežten » : (گفتن) است .

اشعار فقیه طیران به طبیعت ادبیات عامیانه بسیار نزدیک است. وی برای سرودن اشعار خود از منابع پایان ناپذیر «فولکلور» الهام گرفت. اینگونه شاعران در نظر مردم ارزش و اعتبار فراوان دارند و مردم در پیرامون آنان پیوسته افسانه می‌سازند. این قضیه درباره فقیه طیران نیز کاملاً صدق می‌کند. اهمیت این شاعر در نظر مردم به حدی است که وی را در مرتبه مافوق انسانی تصور می‌کنند. به عقیده عامه این شاعر زبان پرندگان و جانوران و همچنین زبان زنده و مرده طبیعت را می‌داند. نام خود شاعر یعنی «فقیه طیران» معرف و نشان دهنده این موضوع است. اشعار «فولکلوریک» فقیه طیران حتی در زمان حال هم در زمینه اجتماعی و عشقی در میان کُردان مورد توجه تام است. در میان آثار بسیاری از گویندگان معاصر کُرد، اشعار و افسانه‌هایی یافت می‌شود که در اصل آنها را به فقیه طیران نسبت داده‌اند.

منابع مربوط به شرح حال شاعر کمیاب است. ا. د. ژا با اظهار می‌دارد: محمد فقیه طیران که در سالهای ۷۰۲ - ۷۷۷ هجری برابر با ۱۳۰۲ - ۱۳۷۵ میلادی می‌زیسته آثار خود را به نام «میم حای» نوشته است. وی در «موکس» واقع در ایالت حکاری ترکیه به دنیا آمده است. مهم‌ترین آثار فقیه طیران عبارتند از: «منظومه شیخ صنعان» و «منظومه بر صیصا» و «قصه اسب سیاه».

بدون تردید پس از مرگ فقیه طیران مقدار زیادی از اشعار تغزلی و فلسفی وی به صورت «فولکلور» در آمده است، از این رو باز شناختن و مشخص کردن اشعار اصیل شاعر دشوار می‌باشد. در میان کُردان «منظومه

۱ - ظاهراً این نام اختصاری همان «محمد» است که نام خود شاعر می‌باشد.

شیخ صنعان» برجسته‌ترین اثر فقیه طیران شناخته شده است. قصه عشق شیخ صنعان و دختر ترسا بسیار مشهور است و در شرق نزدیک و ماورای قفقاز گسترش فراوان دارد. سرچشمه و همچنین زمان پیدایش این داستان را به تحقیق نمی‌توان معین کرد. فقط می‌توان گفت که این افسانه در ادبیات عارفانه ایرانی پایه‌گذاری شده است. در میان شاعران ایران اولین شاعری که این داستان را به نظم درآورد، به احتمال قریب به یقین، فریدالدین عطار (۱۱۱۹-۱۱۹۳ م.) است. سپس کار او به وسیله میرعلی شیرنوایی (۱۴۴۱-۱۵۰۱ م.) و گویندگانی متأخر نظیر وحدت گیلانی (قرن ۱۹) و حسین جاوید (۱۸۸۲-۱۹۴۱ م.) و غیره تعقیب شد.

عطار در کتاب منطق الطیر حکایت شیخ صنعان و دختر ترسا را بیان می‌کند. این حکایت هسته مرکزی کتاب مزبور را تشکیل می‌دهد، و آن هرچند که در میان سایر داستانهای کتاب قرار گرفته خود داستانی جداگانه و مستقل به شمار می‌رود. برای اثبات این موضوع کافی است بگوییم که غالباً داستان شیخ صنعان در مجموعه‌ها به‌طور جداگانه، مثل یک حکایت مستقل، نوشته شده است. بنا به گفته ا. ی. برتلس: «داستان شیخ صنعان دارای مفهومی بس عمیق است و این منظومه، گذشته از ارزش بلند ادبی آن، اساس و چکیدهٔ تصوف به شمار می‌رود.»^۱

در آثار میر علی شیرنوایی نیز با داستان شیخ صنعان رو به رو می‌شویم. نوایی در منظومهٔ لسان الطیر، قسمت اعظم رسالهٔ خود را به داستان

۱- ا. ی. برتلس، نوایی و عطار، - مجموعهٔ «میرعلی شیرنوایی»

(به مناسبت پانصدمین سال تولد وی)، سال ۱۹۲۸، ص ۵۴.

شیخ صنعان اختصاص می‌دهد. طرح اساسی منظومه عطار و منظومه نوایی یکسان است، زیرا نوایی کوشیده است که از عطار پیروی و اقتباس نماید؛ ازین رو کمتر از خود ابتکار نشان داده است. با اینهمه اثر نوایی تقلید صرف نیست، وی مطالبی مفصل درباره «دیر» و برگشتن زهاد از اسلام بیان می‌کند؛ در حالی که عطار راجع به اینگونه موارد سخنی به میان نیاورده است.

در «فولکلور» کردی افسانه‌های گوناگون درباره شیخ صنعان و دختر ترسا وجود دارد. شاید یکی از همین افسانه‌هاست که اساس منظومه فقیه طیران را تشکیل می‌دهد. فقیه طیران در منظومه خود قطعات نو و مبتکرانه گنج‌انیده و قواعد وزن و قافیه را دقیقاً مراعات کرده و نیز در اشعار خود لغات ادبی بطور فراوان به کار برده است. در حالی که در اشعار عامیانه، رعایت وزن و قافیه و استعمال لغات ادبی کمتر مورد توجه است.

برتلس ضمن بحث درباره اشعار عطار، راجع به تصوف چنین اظهار نظر می‌کند: «خلاصه و اساس تصوف انحلال «من» فردی است در «من» کلی. روایت‌های فارسی این منظومه (منظومه شیخ صنعان)، با نوشته‌های هنرآمیز شاعرانه، راه تصوف را راه وحدت با خدا معرفی می‌کنند. راهی که در آن گمراهی نیز خود پله‌یی به سوی وحدت شمرده می‌شود.»

این تحقیق حاضر اولین متن منتشره منظومه کردی شیخ صنعان است. این منظومه روشنگر بعضی نکات نامفهوم درباره «فولکلور» و فقه اللغة کردی به شمار می‌رود. بیت خوانان کرد منظومه شیخ صنعان را با آواز می‌خوانند و بعضی از لغات آن را که نمی‌فهمند تغییر داده یا

تحریر می‌کنند. مامثالهای زیادی راجع به اینگونه موارد در نمونه‌های «فولکلوریک» مشاهده می‌کنیم و نگارنده بارها به این کیفیت برخورد کرده است. ضمناً باید دانست که هر داستان سرایی، در داستانها و افسانه‌ها، مطالب را با سبک و روش مخصوص خود بیان می‌کند.

اینک راجع به «تحریر و تبدیل» شواهدی ذکر می‌کنیم:

Gələ Sofya qbr - qbr nəkbñ

Mət həsəna ya pbr nəkbñ

مصراع دوم این شعر از نقطه نظر تحریر لغات عربی و املائی نارسای آن، حقیقه نامفهوم است. کُردانی که معنی این بیت را از آنان پرسیدم، نتوانستند به این صورت آن را معنی کنند. در نسخه‌ی دیگر، دو کلمه اول مصراع دوم، مانند «خاله حسن» نوشته شده بود که درین صورت ابدأ عبارت مفید معنی نبود و این دو کلمه مورد نظر ما، در مصراع دوم، در واقع غیر از «مدح و ثنا» چیزی دیگر نیست. درین صورت دو مصراع بالا به ترتیب زیر ترجمه می‌شود:

ای صوفیان غوغا نکنید

بیش از اندازه مدح و ثنا نکنید

مثال دیگر:

Dəbem tē əz mane fərsid

əgər ty hati sər dine məsid

تحریر و تبدیل لغات عربی «فصیح» و «مسیح» به «فرسید» و «مسید» معنی این دو مصراع را نامفهوم می‌کند. چنین مواردی را بطور فراوان می‌توان ذکر کرد.

منظومه فقیه طیران دارای ۳۱۳ بند^۱ است. مصراعها ۷ یا ۸ هجایی است. محل تکیه‌ها متغیر است. هر مصراع ۸ هجایی به وسیله وقفه‌یی به دو قسمت تقسیم می‌شود. در هر قسمت يك تکیه هجایی، که جای آن ثابت نیست، قرار دارد. وزن غالب بندهای متن کتاب به قرار زیر است:

- ۱) — — — — — || — — — — —
- ۲) — — — — — || — — — — —
- ۳) — — — — — | — — — — —
- ۴) — — — — — || — — — — —

سه مصراع اول هر بند هم قافیه هستند و مصراعهای چهارم در سرتاسر منظومه قافیه واحد و مشابه دارند. منظومه به لهجه کردی کرمانجی شمالی است.

متون خطی موجوده در کتابخانه عمومی دولتی به نام «م. ی. سالتی کورا-شیدرینا»، متعلق به مجموعه ا. د. د. ژابا، گنجینه گرانبهایی برای فرهنگ و ادب کردی به شمار می‌رود. مجموعه مزبور شامل ۴ نسخه خطی از منظومه شیخ صنعان می‌باشد. نسخه‌های مزبور هر چند که از روی همدیگر نوشته نشده‌اند ولی سبک نگارش آنها یکسان است. نسخ نامبرده با حروف A, B, C, D مشخص شده‌اند. در مجموعه مزبور ۸ یادداشت به زبان فرانسوی به قلم ا. د. د. ژابا وجود دارد. یادداشت شماره ۳ خلاصه‌یی از منظومه شیخ صنعان را در بر دارد. یادداشت مزبور علاوه بر خلاصه و چکیده منظومه شیخ صنعان، شامل بعضی از اعلام جغرافیایی نیز می‌باشد. اینک به معرفی نسخه‌های چهارگانه مزبور می‌پردازیم:

۱- در منظومه فقیه طیران معمولاً هر بند مرکب از چهار مصراع است.

- ۱- نسخه خطی A ، تاریخ کتابت این نسخه مطابق اصول علم خط شناسی قرن نوزدهم است . کاتب شخصی به نام ملا مصطفی بوده است .
 آغاز نسخه چنین است : گو بدین نطق عاشقان
 انجام نسخه چنین است : او مان لوی دین و سنتی
 اندازه : ۱۷×۲۰ سانتی متر ، ۱۹ برگ ، هر صفحه ۱۲ سطر است .
 اندازه متن : $۱۲ \times ۱۷/۵$ ، کاغذ اروپایی ، متن با مرکب سیاه و عنوان با مرکب سرخ نوشته شده است . خط : ریحانی با عنصر نستعلیق . جلد : مقوای اروپایی به رنگ آبی .
- ۲- نسخه خطی B ، تاریخ کتابت : ۲۹ ژوئیه سال ۱۸۶۵ ، محل کتابت : ارض روم ، کاتب : ملا محمود بایزیدی (تشخیص از روی دست خط) ، آغاز و انجام این نسخه مطابق نسخه پیشین است . در سر صفحه ، عنوان به زبان فرانسوی نقل شده است . برگ « ۲۸ » شامل شرح مختصری از منظومه به زبان کردی است . به نظر می رسد که این شرح به وسیله ملا محمود بایزیدی نوشته شده باشد . در متن و حواشی ، آوا نوشت و ترجمه فرانسوی بعضی از لغات و همچنین توضیحاتی در خصوص متن نسخه ، به قلم ا . د . ژا با دیده می شود . اندازه : ۱۸×۲۵ سانتی متر ، ۴۴ برگ ، برگ اول و ده برگ آخر نسخه سفید است ، شماره گذاری به شیوه شرقی صفحه به صفحه است ، هر صفحه ۱۰ سطر است . اندازه متن : $۱۶ \times ۲۲/۵$ ، کاغذ اروپایی است . خط : ریحانی خوانا . بدون جلد .
- ۳- نسخه خطی C ، نسخه ناتمام است . تاریخ کتابت آن طبق موازین علم خط شناسی قرن هیجدهم است . آغاز نسخه مطابق نسخه های دیگر است . انجام نسخه : چه جنتی حاصل بکم . اندازه : ۱۱×۱۵

سانتی متر ، ۲۲ برگ ، هر صفحه ۱۳ سطر است . اندازه متن : ۱۴ × ۹ / ۵ ، کاغذ اروپایی است . متن با مرکب سیاه نوشته شده است . خط : نسخ خوانا . جلد : مقوای اروپایی به رنگ قهوه‌یی سوخته .

۴- نسخه خطی D ، اول و آخر نسخه افتاده است . تاریخ کتابت طبق موازین خط شناسی قرن هیجدهم و نوزدهم است . آغاز : به سر حدان میا مودتی ، انجام : آن رنگ د بیت یا . اندازه : ۱۱ × ۱۴ سانتی متر ، ۴۸ برگ ، هر صفحه ۷ سطر است ، متن با مرکب سیاه نوشته شده ، خط نسخه خواناست ، جلد مقوای اروپایی است به رنگ قرمز .

چاپ حاضر ، متن انتقادی منظومه شیخ صنعان ، بر اساس نسخه خطی A است که تمام محسنات يك نسخه کامل را دارا می باشد . هدف ما فعلا انتشار متن انتقادی منظومه کردی شیخ صنعان با ترجمه روسی آن است . بررسی همه جانبه منظومه شیخ صنعان ، با طرح مشخص و علمی حده ، تکلیف پژوهش های بعدی ما است . در ترجمه در وهله اول از لحاظ عدم دسترسی به کتاب لغت قابل توجه کردی ، به زبان خارجی ، مشکلات بزرگی برای ما پیش آمد . بعضی از عبارات در وضع مبهمی باقی مانده اند . در بعضی جاها ترجمه تحقیقی نیست بلکه تقریبی است .

امید است کتاب حاضر برای شناختن میراث شاعرانه فقیه طبران ، اثری که در واقع هنوز تحقیق نشده است ، سودمند واقع شود و راه را برای ترجمه های خوب بعدی هموار سازد .